

Collegearchieven uit de vroegmoderne tijd: een werkinstrument in de steigers

Een greep uit het bronnenaanbod: een nooit gerealiseerd bouwplan van het Engels college te Brugge (1764), een prospectus (s.d.), pensioonaarsregisters (1773) en de bulle betreffende de heropening van het Brugse jezuïetencollege in 1584 (Rijksarchief Brugge, Sociëteit van Jezus, nrs. 2734, 2735, 2737/2, 2737/3 en Oorkonden met blauw nummer, nr. 475).

In het kader van een project van het Max Wildiersfonds (FWO Vlaanderen) wordt in het Rijksarchief te Leuven gewerkt aan een archiefgids voor de Vlaamse collegearchieven uit het ancien régime. In deze bijdrage worden doelstellingen en opzet van dit project nader toegelicht.

EDDY PUT is werkleider-geaggregeerde bij het Rijksarchief te Leuven en deeltijds docent aan de KU Leuven. eddy.put@arch.be

JURGEN VANHOUTTE is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Rijksarchief te Leuven (Max-Wildiersproject G.0265.03N, promotor: dr. Eddy Put, co-promotor: prof. dr. Mark D'hoker). jorgen.vanhoutte@arch.be

Schoolarchieven spreken tot de verbeelding: oude klasfoto's, vergeelde puntenlijsten, palmaressen en programma's van toneelstukken roepen bij de meesten van ons levendige jeugdherinneringen op. Naast een symbolische waarde hebben deze archiefbescheiden vaak ook een grote onderzoekswaarde. Toch hebben ze – misschien met uitzondering van universiteitsarchieven – vanwege de archiefwereld nooit veel aandacht gekregen. Ze vallen niet binnen de interessesfeer van de stads- of rijksarchieven, noch van de privaatrechterlijke archiefdiensten. Hier en daar proberen middelbare scholen met bescheiden middelen hun patrimonium te ontsluiten, maar het blijft alles bij elkaar behelpen. Van een systematisch beleid is helemaal geen sprake¹.

Het spreekt voor zich dat de geschiedenis van opvoeding en onderwijs gebaat zou zijn met een intensieve valorisatie van dit 'pedagogisch erfgoed'. Dit alles geldt niet alleen voor 19de- en 20ste-eeuwse onderwijsarchieven, maar ook voor die van vóór de Franse Revolutie. Wie zich in het vroegmoderne Vlaamse onderwijslandschap probeert te oriënteren, wordt immers geconfronteerd met erg verspreid en fragmen-

tair bronnenmateriaal, en dit zowel voor het lager onderwijs en de beroepsopleiding als voor het middelbaar (Latijns en Frans) onderwijs². Zelfs het archief van de oude universiteit Leuven (1425-1797) is meer versnipperd dan op het eerste gezicht lijkt³.

Latijnse scholen in het vroegmoderne onderwijslandschap

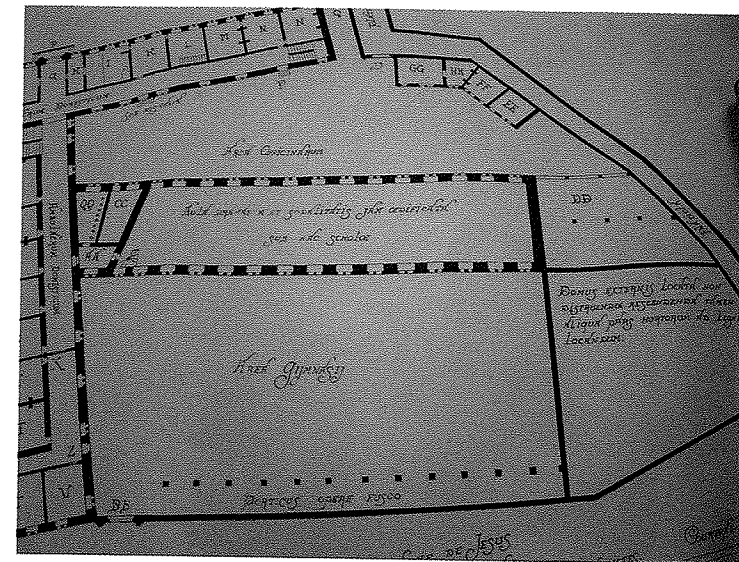
Latijnse colleges speelden in de Zuid-Nederlandse maatschappij van de vroegmoderne tijd een belangrijke rol. Het middeleeuwse, hoofdzakelijk door kapittelscholen en stedelijke 'grootscholen' gedomineerde onderwijspatroon werd in de 16de eeuw ingrijpend gewijzigd. De Broeders van het Gemene Leven⁴ waren de wegbereiders voor de colleges nieuwe stijl die vanaf circa 1580 overal in Vlaanderen werden opgericht. Jezuïeten en augustijnen namen in deze beweging het voortouw. In een tweede fase (vanaf circa 1650) gingen ook andere orden zoals de oratorianen

en de franciscanen-recollecten over tot de stichting van Latijnse scholen, niet alleen in de grote, maar ook in de kleine steden. De hoge verstedelijking van Vlaanderen vertaalde zich dan ook in een dicht onderwijsnetwerk.

Inhoudelijk werden deze colleges gekenmerkt door een combinatie van humanistisch geïnspireerd onderwijs in de klassieke talen en contrareformato-ri- sch getint godsdienstonderricht. Op het vlak van de methode moet vooral de invoering van het jaar- klassensysteem vermeld worden. Daar waar vroeger scholieren van diverse niveaus samen zaten, promoveerden de jezuïeten de indeling in jaarklassen, waarin studenten van een zelfde niveau samen een vast programma afwerkten. Toneelvoorstellingen, plechtige prijsuitreikingen en andere evenementen droegen bij tot de uitstraling en het prestige van deze colleges nieuwe stijl⁵. Het is niet overdreven te stellen dat deze vroegmoderne Latijnse scholen in meer dan één opzicht het verre prototype vormen van ons actuele humaniora-onderwijs.

Belangrijk voor een goed begrip van dit onderwijsland- schap is het gegeven dat deze scholen in de plaatselijke gemeenschap ingebed waren. Er bestond geen centrale onderwijswetgeving en zeker geen 'rijksonderwijs'. De Latijnse school was, zoals de lagere school, een plaatselijke aangelegenheid. In het laatste kwart van de 18de eeuw kwam daar – onder invloed van de Verlichting – verandering in. Na de afschaffing van de jezuïeten in 1773 richtte de regering Koninklijke colleges op, die vanuit Brussel georganiseerd en gestroomlijnd werden. De Koninklijke Commissie der Studiën (1777) vormde een eerste – bescheiden – ministerie van onderwijs, van waaruit de bestaande Latijnse scholen geïnspecteerd en gecontroleerd werden. Zowel de koninklijke als de traditionele, door augustijnen en anderen geleide colleges stierven in de laatste jaren van de 18de eeuw, na de annexatie bij het revolutionaire Frankrijk, een snelle dood.

Toen in de 19de eeuw opnieuw werk werd gemaakt van de uitbouw van het middelbaar onderwijs, beschouwden heel wat colleges zich – ondanks de cesuur van de Franse Revolutie – nog altijd als de voortzetting van het Latijns onderwijs van het ancien régime. De 'toe-eigening' van dat verleden gebeurde niet altijd zonder discussie. Zowel het Bisschoppelijk College als het Koninklijk Atheneum van Veurne zien de oude Latijnse school, die achtereenvolgens door norbertijnen (1617-1713) en oratorianen (1713-1796) geleid werd, als hun rechtsvoorganger⁶. In Mechelen beschouwen niet minder dan drie middelbare scholen zich als de enige echte erfgenaam van het oratoria- nencollege, dat op zijn beurt de voortzetting was van de laat-middeleeuwse 'grootschool'. Dat die oude, respectabele voorgangers meteen moeten afstralen op de status van de eigen instelling, spreekt voor zich!

Detail van een plattegrond van het Brugse jezuïetencollege (s.d.). Dit gedeeltelijk gerealiseerde bouwplan geeft de bouwsituatie anno 1690 weer. Vooraan bevindt zich de speelplaats met daarachter het hoofdgebouw van het college, met klassen op de begane grond en een toneelzaal op de verdieping (Rijksarchief Brugge, Sociëteit van Jezus, nr. 2737/5).

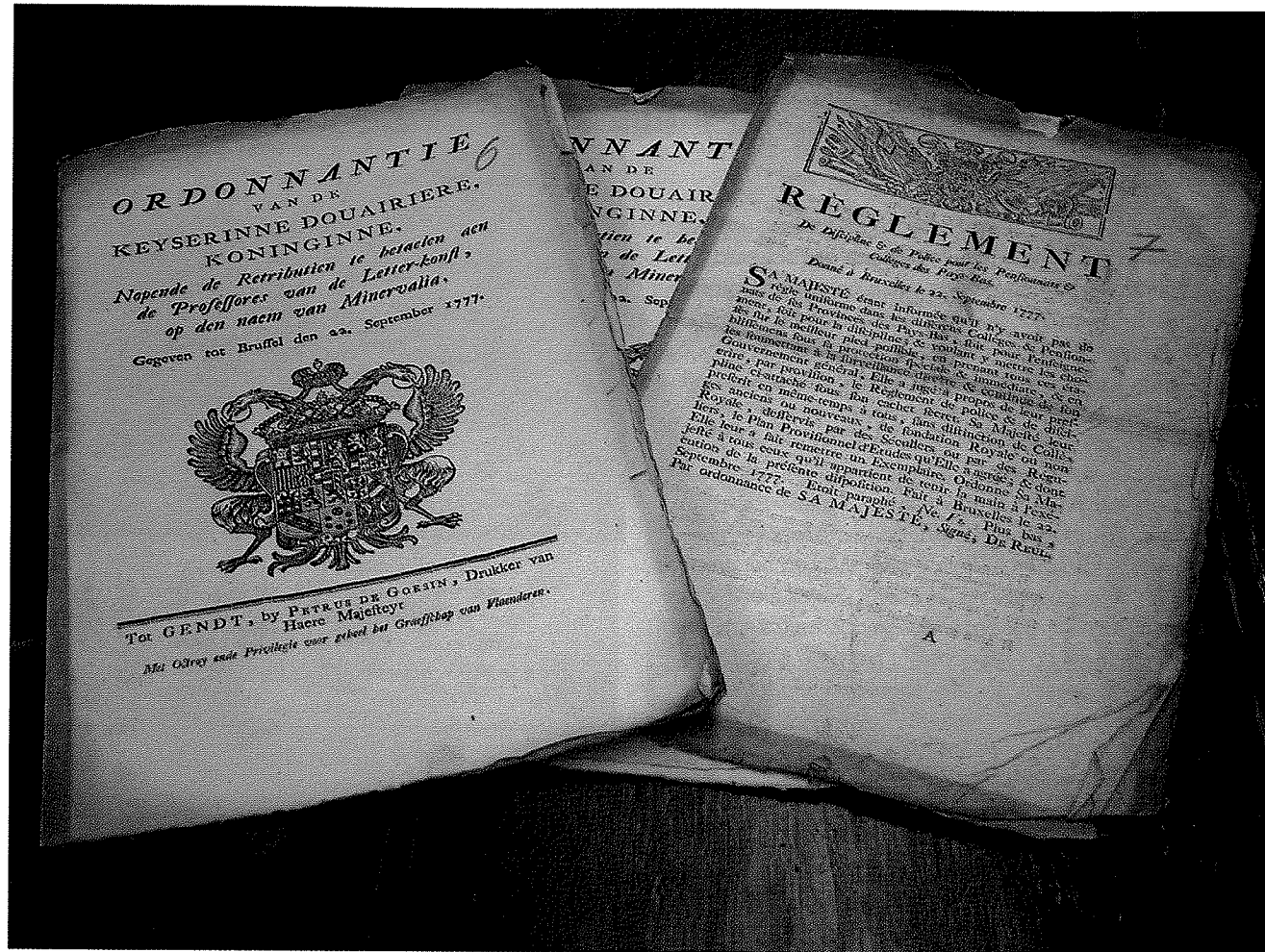
Schoolarchieven

Zowel de studie van deze Latijnse scholen als de ontsluiting van hun archief is zeer ongelijkmatig gebeurd. Overzichtswerken ontbreken. Er bestaan goede monografieën gewijd aan één college, naast gedenkboeken van soms bedenkelijke kwaliteit. Het beeld dat hieruit naar voren komt, is onvermijdelijk brokkelig en impressionistisch.

Schoolarchieven lijden aan een vergelijkbaar euvel. Ten gevolge van hun vaak ambigu statuut zijn ze slechts toevallig of zeer lacuneus bewaard gebleven. Instellingen die door geestelijken geleid werden, kenden tijdens het laatste kwart van de 18de eeuw doorgaans een woelig einde. Dat zulks nefaste gevolgen had voor de bewaring van het archief, spreekt voor zich. Als er al iets gered werd, was het vaak enkel beheersarchief. Het bewaren van oude puntenlijsten, schoolreglementen en dergelijke meer vormde op zulke momenten uiteraard geen prioriteit.

Toch is er meer bewaard dan op het eerste gezicht zou worden vermoed. Archief van Latijnse scholen (of wat ervan rest) zit soms verborgen in conglomeraten met vage omschrijvingen of in kunstmatige collecties zoals men die in de 19de eeuw zo graag aanlegde. We vermoeden dat er, zoals in het Bisschoppelijk College van Veurne, in een aantal colleges ook nog archief in situ bewaard wordt. Ruggespraak en samenwerking met plaatselijke schooldirecties en vorsers zijn dan uiteraard aangewezen.

De ontsluitingsgraad van de bekende en – in theorie – toegankelijke archieven is bovendien ook niet altijd ideaal.

Ordonnanties van Maria-Theresia over de hervorming van het onderwijs in de Oostenrijkse Nederlanden (1777-1778), onder meer betreffende de verplichte invoering van het schoolgeld ('minervalia') en de tucht in de college-pensionaten (Stadsarchief Oudenaarde, Oud Archief, nr. 861/6).

Verdere inventarisatie is dan zeker aangewezen⁷. Daarbij moet in de eerste plaats gedacht worden aan de beschrijving van hoogwaardige archiefbestanddelen zoals schoolreglementen, leerlingenlijsten en palmares. Die staan nu vaak verloren tussen grote hoeveelheden beheersarchief, die voor de onderwijsgeschiedenis doorgaans weinig interessant zijn.

Opzet van het repertorium

Het werkinstrument dat momenteel in de steigers staat, heeft een dubbele doelstelling. In de eerste plaats zal het de Latijnse scholen in kaart brengen die tijdens het ancien régime op het grondgebied van het huidige Vlaanderen hebben bestaan. Vervolgens wordt het archiefmateriaal dat deze colleges hebben nagelaten op een systematische wijze gerepertorieerd.

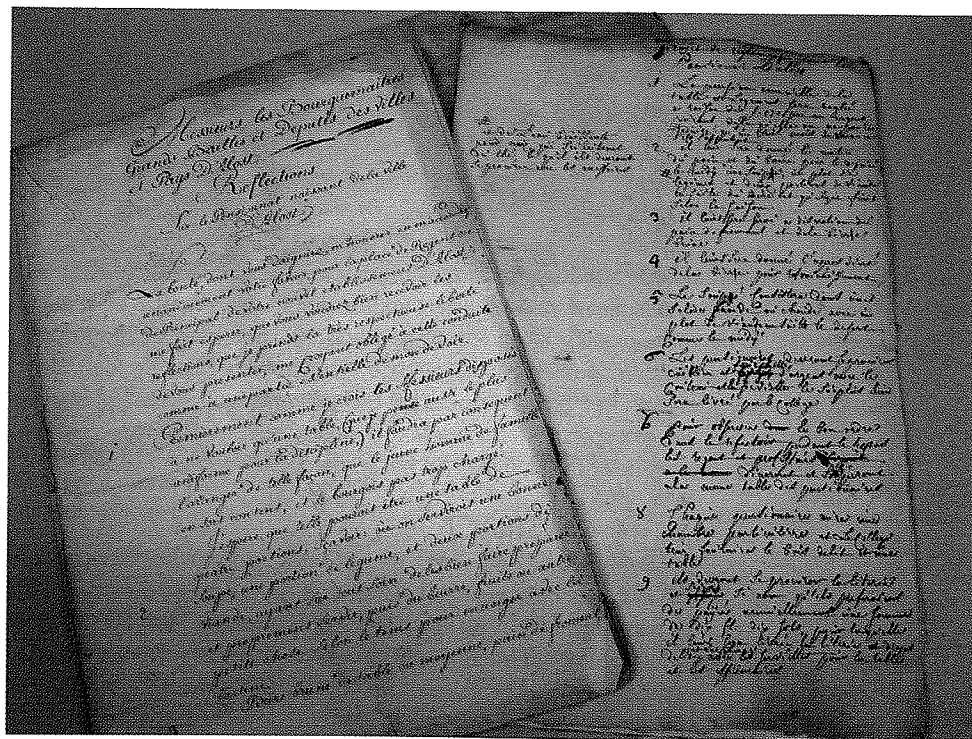
Een algemeen overzicht van de Latijnse scholen die tussen het midden van de 16de en het einde van de 18de eeuw hebben gefunctioneerd, bestaat niet voor Vlaanderen. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld Frankrijk, waar Dominique Julia

en Marie Madeleine Compère een monumentaal repertorium hebben gerealiseerd⁸. Dat standaardwerk wordt in het Leuvense project overigens als voorbeeld gebruikt, al wordt het niet zonder meer gekopieerd. Elementaire informatie over het bestaan en de organisatie van de Latijnse scholen wordt samengebracht in overzichtelijk gestructureerde notities. Daarin worden onder meer de oprichting, de personeelsbezetting, de studentenaantallen, de interne organisatie en de afschaffing van elk college beschreven. Elke notitie wordt afgerond met een selectieve bibliografie. Op die manier zal een homogeen beeld van het collegenetwork uit de vroegmoderne tijd tot stand komen. Momenteel zijn er voor Vlaanderen al 85 colleges elementair geïdentificeerd.

Daarnaast wordt dit naslagwerk echter ook opgevat als een archiefgids die het bronnenmateriaal afkomstig van deze colleges systematisch beschrijft. Daarvoor gaat de tweede ondergetekende alle Vlaamse archiefdiensten af, op zoek naar bruikbaar materiaal. In de eerste plaats gaat daarbij de aandacht uit naar het archief dat door de colleges zelf gevormd is. De integriteit van deze bestanden laat vaak te wensen over, omdat ze verspreid en vermengd zijn geraakt met andere archieven. Daarnaast is vooral in stedelijke en

bisschoppelijke archieven uiteraard heel wat materiaal over deze scholen te vinden. Het onderscheid tussen 'archief van' en 'archief over' is in een aantal gevallen overigens niet duidelijk te maken.

In dit tweede luik zal, naast de algemene signaleringen van archiefbestanden, ook in detail ingegaan worden op de aanwezigheid van specifieke, hoogwaardige bestanddelen. De volgende types van bronnen worden systematisch gesignaleerd: collegereglementen, leerlingenlijsten, palmares, toneelstukken, pensionaatsregisters, schoolschriften, prospectussen, rapporten van inspecties. Wegens hun groot onderwijshistorisch belang verdienen deze bronnen meer aandacht dan de bulk van het beheersarchief. Ze worden overigens ook typologisch doorgelicht, zodat de gebruiker met nog meer kennis van zaken de gebruiksmogelijkheden ervan kan inschatten. Door deze dubbele aanpak, met name aandacht voor de lokalisatie van bestanden als geheel, naast gedetailleerde beschrijvingen van kwalitatief belangrijke bestanddelen, wordt een werkinstrument tot stand gebracht dat een grote stimulans kan betekenen voor de geschiedenis van het vroegmoderne middelbaar onderwijs. Voor het archiefwezen betekent een en ander een valorisatie van een belangrijk maar verwaarloosd onderdeel van het erfgoed. Wie neemt de handschoen op voor de 19de- en 20ste-eeuwse schoolarchieven?

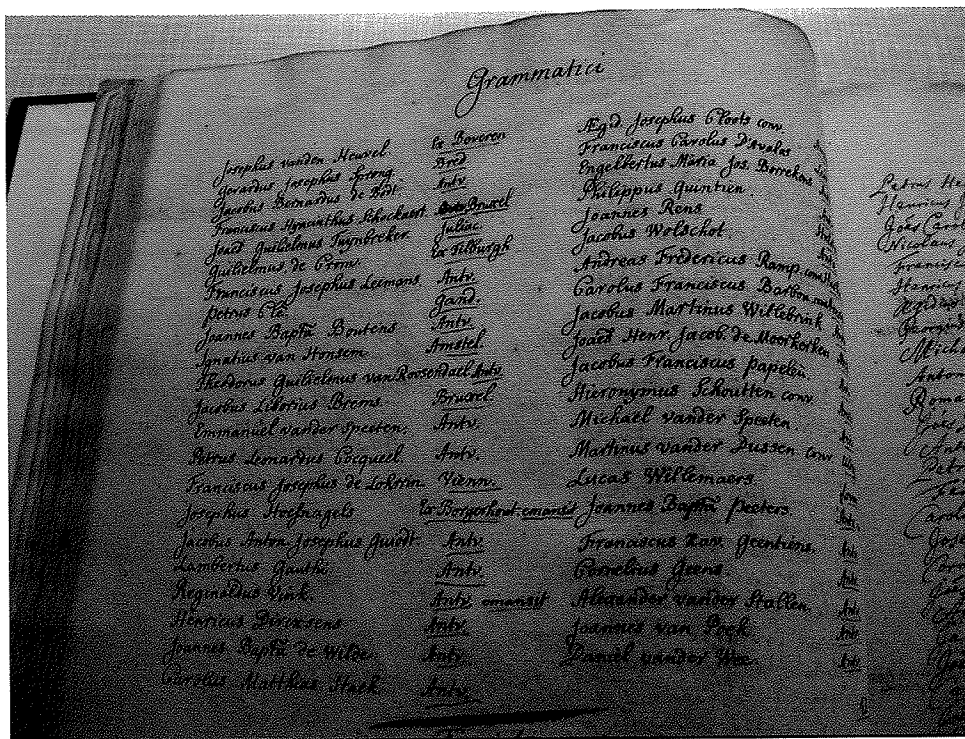
Memorie over en ontwerp van reglement voor het Koninklijk college-pensionaat te Aalst, ca. 1777 (Stadsarchief Aalst, Land van Aalst, nr. 1400).

Oproep

Bij de realisatie van het geschetste onderzoeksprogramma worden tientallen archiefdiensten bezocht. Archiefverwijzingen uit de bestaande literatuur en uit toegangen allerhande worden grondig nage trokken. Het spreekt voor zich dat – ondanks alle systematiek – toevalsvondsten een grote rol spelen. Alle suggesties en verwijzingen naar relevant materiaal zijn dan ook welkom bij: Rijksarchief.Leuven@arch.be. Dank bij voorbaat.

NOTEN

1. Zeldzame uitzonderingen zijn: N. Geirnaert, *Inventaris van het archief van het Sint-Lodewijkscollege bewaard in het stadsarchief te Brugge*, Brugge, 1995 en M.H. Koyen en A. Jans, *Inventaris van het archief van de Latijnse school en het Sint-Aloysiuscollege te Geel*, in: *Jaarboek van de Vrijheid en het Land van Geel*, 18 (1981), p. 53-72.
2. Zie respectievelijk E. Put, *De Cleijne Scholen. Het volksonderwijs in het hertogdom Brabant tussen Katholieke Reformatie en Verlichting (eind 16de eeuw - 1795)*, - Leuven, 1990; B. De Munck en D. Dendooven, *Al doende leert men: leertijd en ambacht in het ancien régime (1500-1800)*. Brugge, 2003; D. Leyder, *L'éclosion scolaire. Le développement du réseau des collèges dans les Pays-Bas espagnols et la principauté de Liège au 17ème siècle*, in: *Paedagogica Historica*, 36 (2000); p. 1003-1051.
3. Het Universiteitsarchief van de KU Leuven bewaart het grootste gedeelte van de oorkondenschat; het omvangrijke, door De Vocht geïnventariseerde bestand 'Oude Universiteit Leuven' is onlangs naar Rijksarchief Leuven overgebracht. Voor de geschiedenis ervan zie J. Roegiers, *'Archiefbescheiden of bibliotheekmateriaal? Het 'Fonds De Ram' in de Koninklijke Bibliotheek en het Algemeen Rijksarchief*, in: G. Janssens, G. Maréchal en F. Scheelings, *Door de archivaris gestrikt, Liber amicorum prof. dr. Juul Verhelst (Archiefinitiatief)*, dl. 4), Brussel, 2000, p. 197-216.
4. Zie in dit verband vooral W. Leesch, E. Persoons en A.G. Weiler, *Monasticon Frat-*

Een bladzijde uit het 'Album gymnasii Societatis Jesu Antverpiae', een leerlingenlijst van het jezuïetencollege van Antwerpen (1694-1772) (Archief van de Vlaamse Jezuïeten te Heverlee, nr. A11/10).

rum Vitae Communis, Dl. 1: Belgien und Nordfrankreich. - Brussel, 1977. - (Archief- en Bibliotheekwezen in België, Extranummer 18).

5. Goran Proot (Universiteit Antwerpen) bereidt een repertorium voor van toneelprogramma's uit de vroegmoderne Zuid-Nederlandse colleges; zie onder meer: G. Proot, 'Toneelprogramma's in het Jezuïetenhuis te Heverlee', in: Archief- en bibliotheekwezen in België, 68(1997), p. 313-355.
6. Vergelijk F. Van den Bergh, Geschiedenis van de Latijnse schoulen en van het Bisschoppelijk College te Veurne. - Veurne, 1952 met D. Dalle, Historiek van het Koninklijk Atheneum te Veurne (1851-1951). - Veurne, 1951.
7. Zie bv. J. Vanhoutte, Inventaris van het archief van het jezuïetencollege te Halle (Rijksarchief te Leuven. Inventarissen), Brussel, 2004, waarin een door A. Gaillard zeer rudimentair beschreven archief grondig herordend en herbeschreven wordt.
8. M.M. Compère en D. Julia, Les collèges français, 16e-18e siècles. - Parijs, 1984-2002. - 3 dln. Voor Nederland, zie R. Bastiaanse, H. Bots en M. Everts, Tot meesten nul ende dienst van de jeught. Een onderzoek naar zeventien Gelderse Latijnse schoulen ca. 1580-1815. - Zutphen,

1984. - (Gelderse Historische Reeks, dl. 16) en K. Wiensburg, Catalogus van 125 Latijnse schoulen. - Almelo, 1987, dat in een beperkte oplage werd uitgegeven.

SAMENVATTING

Op enkele uitzonderingen na hebben schoolarchieven vanwege de archiefwereld nooit veel aandacht gekregen. Toch hebben deze bestanden een belangrijke onderzoekswaarde voor de geschiedenis van opvoeding en onderwijs. Dit geldt niet alleen voor 19de- en 20ste-eeuwse onderwijsarchieven, maar ook voor het sterk versnipperde bronnenmateriaal van vóór de Franse Revolutie. Vooral de studie van Latijnse (middelbare) schoulen en de ontsluiting van hun archief is zeer ongelijkmatig gebeurd. Overzichtswerken ontbreken. Voor iedereen die zich in het vroegmoderne onderwijslandschap probeert te oriënteren, wordt aan het Rijksarchief te Leuven een nieuw werkinstrument voorbereid. Het repertorium heeft een dubbele doelstelling. In de eerste plaats zal het de Latijnse schoulen in kaart brengen die tijdens de 17de en 18de eeuw op het grondgebied van het huidige Vlaanderen hebben bestaan. Daarnaast wordt het ook opgevat als een archiefgids die het bronnenmateriaal afkomstig van deze colleges systematisch beschrijft, met specifieke aandacht voor hoogwaardige bestanddelen. Inmiddels is gebleken dat er meer is bewaard dan men op het eerste gezicht zou vermoeden.

ABSTRACT

Apart from a few exceptions school-archives have never been given a lot of attention in the archival world. These records nevertheless have an important research value for the history of education. This doesn't only apply to 19th- and 20th-century educational archives, but also to the fragmentary sources preceding the French Revolution. The grammar schools in particular have been studied very unevenly. General surveys are lacking. For the researcher who wants to study early modern grammar schools the State Archives at Louvain are preparing a new research tool. The compendium at hand has a double objective. At first it intends to map all the Latin schools that existed on the current Flemish territory during the 17th and 18th century. It is also conceived as a finding aid that systematically describes the archival material originating from these colleges, with specific attention to high-quality items. In the meanwhile it appears that more has been preserved than was expected at first sight.